

קטע ממכתב שכתב המחבר לאיש ספרות אחד זמן קצר לאחר ההצגה הראשונה של "רביזור"

... "רביזור" עלה – ובנשמתי פשתה כזאת עכירות, מוזר מאוד... ציפיתי לזה, ציפיתי מראש איך הכל יתנהל, ואף-על-פי-כן עטפה אותי עצבות מעיקה-מייאשת. היצירה שלי עצמי נראתה בעיני דוחה, פראית כאילו לא היתה שלי כלל. התפקיד הראשי נכשל, כך חשבתי שיקרה. דיור[†] לא הבין כהוא זה מהו חלסטקוב. חלסטקוב הפך למן אלכסנדרוב[‡] כזה, הדומה לשורה שלמה של בדרני וודביל, שהגיעו מתיאטראות פריז על מנת לרקד על במותינו. הוא הפך לסתם כזבן רגיל עם פנים חיוורות, כזה שכבר מאתיים שנה מציג באותה התלבושת. האמנם לא ברור מקריאת התפקיד עצמו מה זה חלסטקוב? או שמא גאוה עיוורת השתלטה עלי וכוחותי כשלו בנסיוני להתמודד עם הדמות הזאת, עד ששום צל או רמז ממנה לא הופיעו אצל השחקן? ולי היה נדמה שהוא מובן. חלסטקוב לא מרמה כלל, הוא לא שקרן מקצועי, הוא עצמו שוכח שהוא משקר וכמעט מאמין בעצמו למה שיוצא מפיו. הוא נסחף, נכנס לעניין, רואה שהכל הולך טוב, מקשיבים לו – ורק משום כך דיבורו רצוף יותר, משוחרר יותר. הוא מדבר מהלב, בפתיחות גמורה ודווקא בשקריו הוא מגלה לנו את טבעו האמיתי. בכלל, השחקנים אצלנו ממש לא יודעים לשקר. הם חושבים שלשקר זה סתם לפצוח בפטפוט. לשקר, משמע, לומר שקרים בנימה אשר כה קרובה לאמת, כה טבעית, כה תמימה, נימה שהולמת את האמת לבדה. וכאן בדיוק טמונה הקומיות שבשקר. אני כמעט בטוח שחלסטקוב היה מרוויח לו הייתי מעניק את התפקיד הזה לאחד השחקנים הפחות כשרוניים ואומר לו רק שחלסטקוב הוא אדם זריז, הכי *comme il faut*, חכם, ואפילו, הייתי

* ההשערה הרווחת גורסת כי נמענו של מכתב זה הוא לא אחר מאשר המשורר אלכסנדר פושקין, שהעניק לגוגול את רעיון עלילת 'רביזור' ודחק בו לכתוב את המחזה.
† ניקולאי דיור (1807-1839) שחקן קומי, תיאטרון אלכסנדריןסקי, פטרבורג.
‡ גיבור "ארמונות באוויר", קומדיה מאת נ.חמלניצקי (1789-1845).

אומר, רחב לב, וכל שנותר לשחקן הוא להציג אותו ככזה. חלסטקוב משקר לא בקור או בהצטעצעות תיאטרלית, הוא משקר ברגש, מעיניו נשקף העונג שהוא מפיק מכך. זה בכלל הרגע הטוב והפיוטי ביותר בחייו – כמעט סוג של השראה. לו משהו מזה היה מופיע במשחק! שום אופי, כלומר פנים, כלומר חיצוניות מדומה, כלומר פרצופים – לא ניתנו לחלסטקוב המסכן מתוך החלטה. ללא ספק, קל יותר ליצור חיקוי קריקטורי של פקידים זקנים במדים בלויים עם צווארונים שחוקים, אבל ללכוד את קווי האופי החביבים למראה שאינם מתבלטים בחדות מאלה של בני החוג הבורגני הרגיל – פה דרוש אמץ דגול. את חלסטקוב לא צריך לשחק בהקצנה. הוא משתייך לחוג אשר חבריו, ככל הנראה, אינם נבדלים כלל מיתר הבחורים הצעירים. לעתים הוא מצליח להגיש את עצמו כראוי, אפילו לשוות משקל כלשהו לדבריו, ורק במקרים בהם נדרשים אורך רוח או הפגנת אופי, מתבטא טבעו האמיתי, האפסי. לעומתו, הקווים לדמותו של ראש העיר ברורים וקשוחים. קווי האופי של חלסטקוב גמישים יותר מדי, עדינים, ולכן קשים יותר להשגה. אם לנסות ולנתח – מה זה בעצם חלסטקוב? בחור צעיר, פקיד, ריק מתוכן, כמו שאומרים, אך בעל תכונות רבות המאפיינות אנשים שהחברה לא מכנה "ריקים". יהיה זה חטא מצד הסופר להבליט תכונות אלו באנשים אשר אינם חסרי יתרונות טובים, ולו על מנת לשימם לצחוק בעיני הכל. מוטב שכל אחד יחפש חלקיק מעצמו בתפקיד הזה ובו בזמן יביט סביב ללא חשש ופחד שמא יצביעו עליו או יקראו בשמו. למעשה, דמות זו תכיל עירוב של תכונות המופיעות בדמויות רוסיות שונות, אשר רק במקרה התאגדו כאן בגוף אחד, כפי שקורה לא אחת אף בחיים. כל אחד, גם אם לדקה, או לכמה דקות, הפך או הופך לחלסטקוב, אבל לא מוכן להודות בזה. אנחנו אוהבים אפילו ללגלג על עובדה זו, אך רק מתוך עורו של אחר, כמובן, ולא מתוך עורנו שלנו. גם קצין ממולח מחיל המשמר יתגלה לפעמים כחלסטקוב, ועובד מדינה הוא לפעמים חלסטקוב, וגם מיודענו, הסופר החוטא, הוא לא פעם חלסטקוב. למעשה, נדיר למצוא מישהו שלא יהיה כזה לפחות פעם בחיים – אך העניין הוא שלאחר מכן, תתבצע פניה חדה והאיש כמו מעולם לא היה כזה. ובכן, הייתכן שבחלסטקוב שלי לא רואים דבר מכל אלה? הייתכן שהוא פנים חיוורות ותו לא, ואני בהתקף של גאווה רגעית חשבתי שיום יבוא ושחקן בעל כישרון רבגוני יכיר לי תודה על שאיגדתי בדמות אחת שלל

תנועות שונות שהודות להן יוכל להדגים את כל מנעד כשרונו? והנה, חלסטקוב הפך לתפקיד ילדוטי, אפסי! זה קשה, ומשרה יאוש ארסי. ישבתי משועמם מתחילת הצגת המחזה בתיאטרון. לא עסקתי בהתלהבות הקהל ובתגובותיו. פחדתי רק משופט אחד בקרב הנוכחים בתיאטרון – ממני עצמי. בתוך תוכי שמעתי תוכחות וריטון כנגד המחזה שכתבתי ואלה האפילו על כל השאר. אבל הקהל היה מרוצה מאוד. חציו אף קיבל את ההצגה באהדה, החצי השני, כמקובל, גידף אותה, אך לא מטעמים הקשורים לאמנות. כיצד בדיוק גידפו – על כך נדבר בשיחתנו הבאה. ניתן ללמוד מכך רבות ואף לצחוק לא מעט. אפילו רשמתי משהו מאלה, אך זה עניין אחר.

בכלל, מי שקרב סופית את "רביזור" לקהל היה ראש העיר. הייתי משוכנע מראש שכך יהיה, שכן, עם כישרון כשל סֹסְנִיָּקִי דבר בתפקיד הזה לא נותר בלתי מוסבר. אני, על כל פנים, שמח שהענקתי לו הזדמנות לבטא את כשרונו העשיר, בעת שכבר התחילו לגלות כלפיו אדישות ולהעמידו בשורה אחת עם שחקנים רבים שזוכים במחיאיות כפיים נדיבות בוודבילים שגרתיים או במחזות משעשעים דומים. גם מהמשרת היו לי ציפיות, כי הבחנתי שהשחקן מקדיש תשומת לב למלים ומפגין מצוינות. לעומת זאת, ידידנו, בובצי'נסקי ודובצי'נסקי, יצאו מטופשים מעבר למצופה. ולמרות שחשבתי שיצאו מטופשים, כי כשיצאתי את שני האנשים הקטנים האלה דמינתי אותם בדמותם של שֶׁפְּקִין ורִינְנֶצֶב אך בכל זאת האמנתי שחיצוניותם והמצב בו הם נמצאים, יציל אותם איכשהו וימנע מהם להפוך לכזו קריקטורה. התוצאה היתה הפוכה לגמרי: קריקטורה מוחלטת. ראיתי אותם בתלבושותיהם בטרם עלה המסך ופלטתי אנחה. שני האנשים הקטנים האלה, המהוגנים למראה, שמנמנים עם שיער מסורק למשעי, נגלו לעיני בפאות אפרפרות גבוהות ומרושלות, סתורות, פרועות ומדובבלות ובכיסויי חזה גדולים ושלופים. על הבמה הם הציגו עוויות כאלו, שזה היה בלתי נסבל. בכלל התלבושות ברוב חלקי המחזה היו גרועות וקריקטוריות ללא בוש. כאילו צפיתי זאת מראש, כשדרשתי לערוך חזרה בתלבושות, אבל התחילו לשכנע אותי שזה לא נחוץ ולא מקובל, ושהשחקנים שולטים היטב בתחומם.

מששמתי לב כי לא מייחסים ערך רב למלוחי, הנחתי להם. אני חוזר שנית: יאוש, יאוש! אני עצמי איני יודע מדוע כה מעיק עלי היאוש.

במהלך ההצגה הבחנתי שתחילת המערכה הרביעית צוננת. נדמה שרצף ההצגה שזרם עד עתה נקטע כאן או מזדחל באטיות. אני מודה, עוד בעת קריאת העיר לי שחקן ותיק ומנוסה שזה לא מתוחכם כל-כך שחלסטקוב מבקש הלוואה ראשון וכי מוטב שהפקידים יציעו לו בעצמם. התייחסתי בכבוד להערה העדינה שיש בה מן הצדק, אך עדיין לא ראיתי סיבה לכך שחלסטקוב, בהתחשב בכך שהוא חלסטקוב, לא יבקש ראשון. אך ההערה נשמעה. "מסתבר", אמרתי לעצמי. "שלא ביצעתי כראוי את כתיבת הסצנה הזאת". ואמנם, במהלך ההצגה, ראיתי בבירור שתחילת המערכה הרביעית חיוורת והיא מעלה סימני עייפות. כשחזרתי הביתה אצתי מיד לעמול על התיקונים. עכשיו זה חזק יותר, לכל הפחות טבעי יותר ומוביל ישר לעניין. ועם זאת, אין לי כוחות לטרוח ולהוסיף את הקטע הזה למחזה. עייפתי, ובחושבי כי לשם כך עלי לנסוע, להפציר ולהחוות קידות, אז לכל הרוחות – מוטב שזה יקרה עם הדפסת המהדורה השניה או חידוש הצגות "רביזור".

מלה נוספת אודות התמונה האחרונה. היא לא צלחה כלל. המסך יורד במן רגע מעורפל ונדמה כי המחזה טרם הסתיים. אבל זה לא באשמת. לא רצו להקשיב לי. גם עכשיו אני אומר שהתמונה האחרונה לא תצליח עד שלא יבינו שזאת פשוט תמונה אילמת, שאמורה להיות מוצגת על ידי קבוצה מאובנת, שפה מסתיימת הדרמה ומתחלפת במימיקה דמומה, שהקן לכל זה אמור להתקיים בתנאים של מה שנקרא: *פסלים חיים*. השיבו לי שזה יכול את השחקנים, שיצטרכו להפקיד את הקבוצה לידי כוריאוגרף, שזה אפילו משפיל מעט עבור השחקנים וכולי וכולי. כל מיני "כולי" נשקפו אלי מפניהם של אחרים ואלה היו מיאשים אף יותר מאלה שנשמעו. על אף כל אותם "כולי" אני עומד על שלי וחוזר ואומר מאה פעם: "זה לא יכול כלל וזה לא משפיל". ומצדי, שכוריאוגרף יעבוד איתם, אם הוא רק יצליח להרגיש את מצבה האמיתי של כל דמות. הכשרון לא יבלם על ידי הגבולות המוצעים, כשם שנהר לא יבלם על ידי גדת גרניט, להיפך – ההתקלות בגדה רק תזרים את גליו מהר יותר. בתנוחה המוצעת לו יוכל שחקן רגיש לבטא הכל. איש לא הסתיר את פניו פה, מצוין רק מבנה הקבוצה, אך ההבעה נתונה לבחירתו. והאילמות הזו מציעה תהום של אפשרויות. פחדן של הדמויות משתנה מאחת לשניה, כשם שאופיה של כל דמות ודרגת החשש והפחד יחודיים לה בלבד,

בהתאם לגודל החטא שחטאה. ראש העיר נותר המום בדרכו שלו, אשתו ובתו בדרכן שלהן. באופן מיוחד נבהל השופט וכך גם האחראי על בתי החולים, מנהל הדואר וכולי וכולי. בובצ'ינסקי ודובצ'ינסקי נדהמים בדרכם, גם כאן, הם לא משתנים, פונים זה לזה ושאלה אילמת מרחפת על שפתייהם. רק האורחים יכולים לקפוא באופן דומה, אך הם ברקע התמונה המצטיירת בהינף מכחול ונצבעת בגוון אחד. כאילו ההבעה הינה המשך של התפקיד, ולמרות שכביכול השחקן מבצע את תנוחת הכוריאוגרף הוא עדיין יכול לבטא את כישרונו שלו. אך אין בכוחי עוד לטרוח ולהתווכח. עייפתי בנפשי ובגופי. בי נשבעתי, איש לא שומע את יסורי. שילכו כולם לכל הרוחות. המחזה שלי מעורר בי מיאוס. הייתי רוצה לברוח האל יודע לאן, וכל שתציע הדרך: ספינה, ים ועוד, שמיים רחוקים יכולים רק לרענן אותי. אני משתוקק לזה, רק האל יודע כמה. בשם אלוהים, בוא אלי במהרה. לא אסע בלי להיפרד ממך. עלי להוסיף ולומר לך עוד רבות בעל פה, דברים שלא יוכל להביע מכתב קר שאין לשאת אותו...

25 במאי, 1836, סנט פטרבורג.

(מרוסית: רועי חן)